

Ізяслаў, сын Рагнеды і кіеўскага князя Уладзімера. Горад Ізяслаў на Меншчыне. Ад Ізяслава пачынаецца род гістарычных князёў. Брачыслаў, сын Ізяслава (1003 г.). Ад часоў князя Брачыслава пачынаецца вядомае нам з гісторыі змаганне Полацку з Кіевам. Найбольшы разгар змагання прыпадае на час княжэння Усяслава, сына Брачыслававага, а ўнука сына Рагнеды—Ізяслава. Усяслаў першы напаву на кіеўскія землі. Страшная бітва адбылася каля рэчкі Нямігі. Кіеўскія князі узялі Менск, але першыя прасілі міру. Замірэнне мела адбыцца каля Оршы, куды павінны былі зьехацца усе князі. Там Усяслава схапілі, завезлі у Кіеў і пасадзілі там у „пору“ (ас-трог). Ня доўга полацкі князь быў у няволю. Хутка кіеўляны збунтаваліся, праналі свайго князя з пасады, вызвалілі з вастрогу Усяслава і прасілі яго княжыць у Кіеве. Усяслаў згадзіўся і княжыў у Кіеве каля васьмі месяцаў, а потым вярнуўся назад у свой родны Полацк.

Усяслаў займае пачэснае месца ў гісторыі Беларусі. Пры ём былі прылучаны да Полацку удзельныя князствы: Менскае, Віцебскае, Аршанскае, Мельніцкае, Лукомльскае, Друцкае, Лагойскае, Слуцкае, Дзівінскае, а так сама і частка Лівоніі залежала ад Полацку. Гдзе ня мог Усяслаў узяць сілаю, там браў розумам і хітраецю. «Князь Усяслаў людзям суд даваў, князям гарады парадкаваў, а сам воўкам бегаў ад Кіева да Тмутаракані, перасякаючы дарогу вялікаму Хорсу (сонцу). У Полацку звоняць заўтраню ў сьвятой Софії, а ён у Кіеве звон чужы». За яго розум і пастаянную удачу народ прываў яго Чарадзеем, і Усяслаў застаўся на доўга ў памяці народа: аб ім хадзілі розныя казкі, легенды і некаторыя з іх пачалі ў пісаных памятнікі. Кніжыў Усяслаў 87 г. (1044—1101 г.).

Посля смерці Усяслава гісторыя князёў Полацкага роду зацімняецца; яны завуцца ў дэталісах агульным іменнем „рогволожых унукаў“. Чаму? Усяслаў падзяліў сваё князства на удзелы і раздаў сваім сыном. Удзельныя князствы: Смаленскае, Менскае, Віцебскае, Тураўскае, Аршанскае, Друцкае, Лукомльскае, Амьціцкае, Ізяслаўскае, Слуцкае, Навагрудскае, Нясьвіжскае, Пінскае, Саламьрацкае, Мазырскае, Клецкае, Пераасоніцкае, Сьвіслацкае, Барыскае і інш.

Змаганне з кіеўскімі князямі цягнуцца і пасля смерці Усяслава, 1100-1127-1129 г.г. Сьвятаслаў з Кіева 1129-1132 г. Васілько Рагвалодавіч, унук Усяслава Вялікага-Чараўніка 1132—? г. Усяслаў Васільковіч 1160-1180 г. Полацкая Рэспубліка 1181-1190 г. Мігайла або Мігайла 1190—? г. Гінвід, сын Мігайлы, памёр у Оршы ў 1199 г. Барыс, сын Гінвілы, вядомы сваёю набожнасцю; другая жонка Барысава была Сьвятыхна, дачка польскага князя Баляслава. Бунт у Полацку ў 1217 г., у часе каторага Сьвятыхна была забіта. Сыном сваім ад першае жонкі Барыс раздаў Лівонскія і Латышскія землі. Адзін з іх, Васілько, быў князем Кукейноскім, другі, Вячаслаў, быў князем у Юрьеве (Дорнаце), дзе яго забілі ў часе вайны з крыжакамі ў 1223 г. Пасля Барыса княжыў у Полацку сын яго Васілько Кукейноскі; потым Глеб Рагвалодавіч, князь Друцкі, дачка кат-

раго Параскевія (Параска), памёршая у 1239 г., залічана да ліку сьвятых. Апошнім полацкім князем быў Брачыслаў Ізяслававіч. У 1230 г. адбылася пад м. Магільнай бітва полацкіх князёў з літоўскім князем Рынгольдам. Рынгольд разбіў даваўня злучанае войско полацкіх князёў, пры гэтым згінулі слаўнай смерцю князь Давід Луцкі і Дзьмітры, князь Друцкі. Адначасна ўзбунтаваўся ў Полацку народ, і Рынгольд пайшоў туды з войскам на супакоенне. Гэты час і лічыцца канцом полацкага перыяду беларускай гісторыі.

Унутраны лад жыцця беларускага народу ў гэты перыяд. Народ і веча, веча і князь. Радавы пачатак. Воля асобы і грамады. Пашырэнне хрысьціянства і яго значэнне. Хрысьціянства пачало прыходзіць на Беларусь не цераз Кіеў, а іншаю дарогаю: Баўгарыя-Кракаў-Полацк. Першае набажэнства на славянскай мове ў Кракаве.

Эдукацыя. Клімент-Смалепіч, сьвятэнік Хама, нехта Грыгоры. Кірыла Тураўскі. Аўраамі Смаленскі. Параскева Полацкая. Дагавор Смаленска з немцамі ў 1229 г.

(Працяг будзе).

Да пытання аб тэрміналогіі. *)

II.

Лучная разьвязка пытання аб стварэньні ўласнай тэрміналогіі ёсьць, на маю думку, зараз з тым і разьвязка пытання аб магчымасьці існаваньня беларускай навукі, а, подлуг таго, і пытання аб нашай будучыне сярод культурных народаў. Дзеля таго, мы павінны аднесьціся да працы над тэрміналогіяй з усёй пільнасьцю, якую вымагае значэнне яе для нашае культуры.

У сваім першым артыкуле я пранававу алажыць камісію, якая-б разгледжывала ўсе практы тэрміналогіі, а, пакуль што, каб кожны, хто зычыць лепшай будучыны нашаму народу і чужы сябе здольным да гэтага, узяў на сябе абавязак апрацаваць тэрміналогію тэй навукі, якую ён найлепш ведае.

Цяпер я хочу паказаць тры асновы, якіх, на маю думку, павінны трымацца ўсе працаўнікі на гэтай ніве.

Як ведама, значны лік тэрмінаў амаль ня усіх навук узяты з грэцкае мовы; меньшая часьціна з лацінскай і толькі зусім невялікая кунка тэрмінаў ад моў іншых народаў. Прычына гэтаму тая, што грэкі першыя ад усіх народаў заклалі падваліны значнага ліку навук і кожнай прыдалі нейкую пэўную аднастайнасьць. Давнае грэкамі абліччо навукі утрымалася, ня гледзячы на вялікія адмены, у жыццю самаго народу, і ў гэтым праявілася творчая здольнасьць іхняго розуму.

Разам з пачаткамі навукі утрымалася

*) Глядзь № 30.

і грэцкая тэрміналогія, хоць новым народам, усім гэтым французам, немцам, ангельцам і г. д. яна нічога не гаварыла, бо была компутам слоў без зместу. Уразумець усе гэтыя «коэфіцыенты», «фізіёфіі», «параметры», «індукцыі», «сінтэзы», «паралэлізмы», «фотомэтры», «профілактыкі», «сінфоніі» і г. д. можа толькі чалавек, каторы добра звучыў тую ці іншую навуку. Адною агульнай асьветы зусім мала, і гэта кожны ведае, хто хоць калі-небудзь маніўся дакладна уцяміць сабе які-небудзь тэрмін.

Але ня гледзячы на гэта, грэцка-латынская тэрміналогія пануе скрозь, і, здаецца, ня мае ніякай ахвоты уступіць свайго месца якой-небудзь іншай. Такую моц мае прывычка.

Паміж тым распаўсюджанне яе і утрыманне досі без адмены ў мові рожных народаў ня мае пад сабою нікога падмуроўку, а парт сылянога уляганьня перад культурай старасьвецкіх народаў.

Кожны тэрмін ёсьць нейкае укаваньне. Гэта, як кажа Кант, павінна быць разуменнем аналітычным, іначай кажучы, такім, сэнс якога магчыма уцяміць па яго зместу. Прыкладам, слова «фотомэтрыя» зусім вразумелае старажытнаму грэку дзеля таго, што складаецца з двух вядомых для яго слоў: «фос»—сьвет і «мэtron»—мера. А дзель ён адразу уцяміць, што рэч ідзе аб меранні сьвета. Так сама і слова «сінтэзізм» складаецца з двух слоў: «сін»—укуні і «тэзіс»—рачэнне, адсюль «сінтэзізм»—укунасьць рачэнняў. «Зоолёгія», «зоон»—жывёла і «лёгос»—слово, навука. «Зоолёгія»—навука аб жывёлах. І так далей. Які тэрмін ня уцяміць заўсягды ён для грэка быў разуменнем аналітычным, і гэта адно рабіло для яго навуку даступнейшай, як для нас.

Пакуль навука мела арыстакратычны характар, пакуль звучэнне яе было звышнем заможных людзей, дзель чужынная тэрміналогія не рабіла асобнай перашкоды. Наадварот, кожны вучоны, нават проста выхаваны чалавек гэтым рожніўся ад простага люду. Навука мела характар забавы, як, прыкладам, цяпер наляваньне. Але з часам зрабілася іначай.

Навука зрабілася гаспадыней жыцця. Яна ў карань адмяняе ўсе чыста умовы грамадзянскіх адносін. Навука стала не забавай, а патрэбнейшай і неабходнай рэччу. Подлуг таго зьявілася неадкладная патрэба зрабіць навуку даступнай шырокім колам народу, зьявіліся не з Олімпію на грэшную зямлю. А для гэтага перш ад усяго трэба так выкладань яе, каб не здавалася, што, каб уцяміць што-небудзь, дык трэба мець зусім нейкія асобныя мазгі, трэба нарадзіцца ў кашулі.

Некуды прауды дзевань, досі дзеля гэтага рабілася страшэнна мала. Досі навучанне на школах, асабліва вышэйшых, мае ўсе знакі каставай навукі, досі знайдуцца над «павалокай Ізіды», куды звычайным людзям німа доступу.

Каб зьністожыць гэтае прыкрае зьявішча, трэба паміж іншымі адменамі, якія датычуць эканамічна-палітычных умоў, стварыць і сваю ўласную тэрміналогію зусім вразумелую і, як мага прастую. Зрабіць гэта магчыма, калі возьмем пад увагу такія ўстаўленні:

- 1). Кожны тэрмін павінен брацца з роднай мовы подлуг магчымасьці.
- 2). Ужываць чужаземныя словы ў тэр-

міналегіі толькі тагды, калі німа аднаведнага яму у нашай.

3) Для тэрміна трэба ўперві зналезці ўсе словы, якія хоць прыблізна маюць той сэнс, які павінен мець вынайдуемы тэрмін.

4) Пасярод гэтых слоў трэба зналезці корань і добра ўціямць яго змест.

5) Ад гэтага коравя стварыць новае слово, ня існуючы указаў нашае мовы і маючы над увагаю склад грэцкага ці лацінскага, наагул, чужаземнага тэрміна.

6) Кожны тэрмін павінен быць як магарацей.

7) Кожны тэрмін павінен быць разуменнем аналітычным (на Канту).

Для прыкладу возьмем тэрмін „діаганаль“ (з геаметрыі) Сколькі я ведаю, на беларускай мове німа такога слова, якое блізка падходзіло-б да гэтага тэрміну. Але зрабішы пераклад, мы убачым, што гэты тэрмін складаецца з двух слоў: «діа» — чэраз і «лонія» — кут. Такім чынам, діаганаль гэта простая, праходзячая праз кут. Зробім новае беларускае слово „праскутнік“.

Так сама слово *гоніомэтр* будзе на нашаму *кутамер*.

Ведама, што нельга заўсёгды абмяжывацца толькі перакладам тэрміна на нашу мову, іначай кажучы, трымацца выключна яго філэлагічнага сэнсу.

Кожны тэрмін побач з узростам навукі багацее зместам і часам здарываецца, што пярэдні сэнс зусім траціцца, і тэрмін адтрымлівае новы, венадобны да першаго.

Калі, прыкладам, хто небудзь прапанаваў-бы слово *геомэтрыя*, як прозвінаньне асобнай навукі, перакласці на нашу мову словам *каморніцтва*, дык ён-бы гэтым наказаў толькі, што ні геаметрыі, ні каморнаго дзела, ні падвалін філэлагічных ён ня ведае.

III.

Паўстае пытанне, якой мазы трэба трымацца пры стварэнні ўласнае тэрміналегіі. Ці трэба тут ісьці да лэгічнага канца і выпрацаваць усю наагул тэрміналегію, ці, наадварот, абмяжывацца толькі первясткамі навукі, зродкамі школьнае адукацыі? Каб адказаць на гэта пытанне, трэба добра памятаць, што не чалавек дзеля суботы, а субота дзеля чалавека.

Як казаў я у пярэднім артыкуле, нам ўласная тэрміналегія патрэбна падлуг такіх мэтай: 1) Педагогіка вымагае, каб у навучэнні была наступовасць, — ад знаёмага да незнаёмага, ад простаго да складанаго. Дзеля таго нельга ўжываць у навучанні такія словы, якія будуць незразумелымі для вучняў. 2) Стварэнне ўласнае тэрміналегіі нам канечне патрэбна дзеля развіцця нашае мовы. 3) Пануючая цяпер грэцка-латынская тэрміналегія ёсьць у значным ліку спадшчына ехалістыкі і улегання перад старажытнаю культурай. Адсюль мы бачым, што найпатрэбней для нас стварэнне тэрміналегіі у тых навук, якія складаюць компут школьнаго выкладання, асабліва пачатковаго і сярэдняго. Значыць, первясткі матэматыкі, фізыкі, прыродазнаўства, гісторыі і географіі, первясткі хэміі, гаспадарскіх і тэхнічных навук, а такжа па-

чаткі правазнаўства павінны карыстацца ўласнай тэрміналегіей, ужываючы чужыныя словы толькі пры няхваце патрэбных разуменняў у нашай мове.

Што датыча унівэрсітэцкаго і, наагул, вышэйшаго выхавання, дык гэта магчыма пакуль што аставіць без увагі.

Гэта раджу я зрабіць не дзеля таго, што лічу вышэйшую навуку ня ўломнай да нашае мовы, а дзеля таго, што тут трэба доўгая і шчырая праца вучоных — сьведомых беларусаў, якія-б не пагарджалісь „простаю“ моваю і не глядзелі-б на яе, як толькі на матэрыял дзеля сваіх навучных заняццяў, як, прыкладам, глядзяць вучоныя немцы на мову бушману ці кафрау.

Апроч гэтаго, трэба лічыцца і з тым, што „вышэйшая“ навука мае свае вячыстыя звычкі: яна апрацовывалась вучонымі усіх нацыяў, усіх вякоў. Яна прыбрала наміжнародны характар, і напрак мае такі, што-б зусім адкінуць нацыянальны асобнасьці. Дзеля таго ў ёй ужываюцца тэрміны амаль ня выключна грэцка-лацінскія. Трэба заўважыць і тое, што людзей узапраду вучоных, якія апрацовываюць навуку, якія пасовываюць яе ўперад, зусім нязначны лік. Яны вельмі лёгка адрываюцца ад зьвязку з народам, закапываюцца ў свае навуковыя інтарэсы і нічога ня хочучь ведаць пра жыццё грэшнае зямлі. Сярод іх вынікае асобная псіхалэгія „каханія дальняго“, што так яскрава падкрэсьлена ў творы Л. Андрэева «К звёздам». Такія людзі чуюць сябе лепш з французамі ці ангельцамі, чым са сваімі аднаплемнікамі, зразумела, калі яны аднае і тае-ж профэсіі.

Усе гэтыя умовы будуць вельмі перашкаджаць, калі, ня глядзючы на іх, прыступіць да апрацавання тэрміналегіі „вышэйшых“ навук.

Але пакінуць зусім думку аб гэтым ня варта, і воль дзеля чаго.

Як не *інтэрнацыянальна* навука, усё-ж такі ў кожнаго народу яна мае сваё асобнае абліччэ. І тым болей у яе свойскіх нацыянальных рысаў, чым болей той ці іншы народ уклаў у яе скарбніцу свайго творчаго духу.

Ведама, што гэта наперад усяго адносіцца да навук *гуманістычных* і ў першую чаргу да філэзофіі. Але затым нацыянальны кірунак і характар здабываюць і другія навукі, ня глядзючы на вышэй памянёныя перашкоды.

Так, прыкладам, філэзофічны ідэалізм ёсьць амаль ня выключна твор немцаў, асобна тая яго часьціна, якая вядома пад назваю „нямецкая клясычная філэзофія“.

Так сама *матэрыялізм* і *позітывізм* пераважна ёсьць стварэнне французаў і ангельцаў. Зразумелая рэч, што ў гэтых абшарах і сярод тэрмінаў існуе шмат узятых ад роднае мовы.

Але немцы на гэтым не супыніліся. Як ведама, за апошнія паўвеку яны зрабілі вялізныя крокі амаль не ў ва усіх навук, асабліва ў электротэхніцы і хэміі. І што-ж мы бачым? Яны, вучоныя немцы, з каго мы стараемся кропіць падбраць, першыя пачынаюць адкідаць грэцка-латынскую тэрміналегію.

Побач з старою тэрміналегіей у хэміі яны ужываюць новую і апошнюю нават

часьцей. Побач з „апідум борацікум“ ёсьць „эсцігэйр“, „лігнум фэрнамбуці“ „ротгольц“ і т. д. І гэта не адно-два словы, а цэлая сыстэматычна складзеная табліца.

Няхай-жа немцы будуць нам прыкладам таго, як трэба шанаваць навуку і як ужываць яе дзеля патрэб асьветы шырокаго люду. Няхай ня турбуюць нас няхват слоў, людзей, влшчырыя адносіны да нас абмаскоўленай інтэлігенцыі і зьдзекі над «неразвітасьцю» мовы.

Усё гэта базграніна. Быў калісь час, калі ня толькі чэхі, ці нейкія іншыя славяне, былі ў такім стане, але нават мудрыя немцы. Нашто ўжо Фрыдрых Вялікі быў добры прусак, а і ён думаў, што праўдзіваг навука можа быць толькі ў французаў, а немцы здольныя толькі да перайманья, і быў вельмі здзівованы, калі пачуў ад Д'Алянбэра, што немцы Эйлер дастойны вялікай пашаны, як краса усясьветнай матэматычнай навукі. Так сама французкі тэатр апававаў у свае часы Нямецчыну і, здавалася, ніколі ня будзе нацыянальных нямецкіх пьес. Але зьявіўся Лессінг, і, як скутак яго працы, бачым развіццэ нацыянальнае нямецкае пісьменнасьці.

Так будзе, я пракананы ў гэтым, і ў нас.

Матэрыялы па фізычнай тэрміналегіі.

- 20) *Ступеннік* . . . Термометр.
- 21) *Тралюсьвік*(Рэд.) Градусенік.
- 22) *Відаль* . . . . . Перспектива.
- 23) *Прамень* . . . . . Луч (свѣтовой).
- 24) *Асяродак* . . . . . Центр.
- 25) *Паўабжэнік* ім-штаў . . . . . Паралелеграмм сил
- 26) *Скутачны імшт.* Равнодѣйствующая сила.
- 27) *Падвага, Гвага, Рагач* . . . . . Рычаг.
- 28) *Роунавага* . . . . . Равновѣсіе.
- 29) *Сталае* . . . . . Безразличное.
- 30) *Стаючае* . . . . . Устойчивое.
- 31) *Хісьлявае* . . . . . Неустойчивое.
- 32) *Досьлед* . . . . . Опыт, ісьлѣдование.
- 33) *Сачонне* . . . . . Наблюденіе.
- 34) *Вадзяны гнѣт* . . . Гидравлическій прѣсс.

Кіеу.

Л. Леушчанка.

